

Aquis: Aken/Aachen of Asques/Asq?

Ad Maas, Leende

Inleiding

In *SEMafoor* van mei 2001 verscheen een artikel van C. Koreman en R. Boidin over de veldtochten van Karel de Grote, waarin jarenlang onderzoek van Koreman samengevat werd dat nadien nog apart gepubliceerd werd (18). Er werden twee duidelijke kaarten bij afgedrukt waarin de gangbare opvatting van die tochten vergeleken werd met die van Albert Delahaye. In een artikel in *SEMafoor* van Augustus 2004 stelde Boidin dat het Aken van Karel de Grote Asques of Asq (Villeneuve d'Asq) in Noordwest-Frankrijk was, een kwestie waarop hij in zijn boek *De Mythe* (2) terugkwam. Deze hypothese wordt in dit artikel nader bekeken. Eerst wordt een aantal zaken in verband met Aken/Aachen in het eerste millennium n.Chr. op een rij gezet. Dat gebeurt aan de hand van twee actuele conventionele geschiedschrijvingen. Daarna worden vragen gesteld bij deze geactualiseerde Aken-geschiedenis. Hoe weten we zeker dat wat allemaal verhaald wordt, ook klopt of in elk geval aannemelijk is? Met deze bagage in gedachten komt vervolgens de hypothese van Rinus Boidin aan de orde. Is het aannemelijk dat de veronderstellingen en bevindingen over Aquis (de gelatiniseerde naam voor de oorspronkelijke naam van Aken/Aachen in de vroege middeleeuwen) *niet* op Aken slaan maar betrekking hebben op Asques of Asq? Ten slotte trekken we enkele conclusies die uiteraard voorlopig zijn.

Actuele geschiedschrijving Aken

Het is niet moeilijk om enkele tientallen levensbeschrijvingen van Karel de Grote te vinden, niet zozeer in het Nederlands maar vooral in het Duits, Frans en Engels. In die publicaties leiden er altijd wegen naar Aken, een locatie die even na het jaar 800, volgens deze geschiedschrijvingen, ook Rome Nuova wordt genoemd. Voor dit artikel koos ik twee relatief nieuwe publicaties. De conventionele opvatting van de relatie van Karel de Grote en Aken is naar mijn mening uitvoerig en samenhangend beschreven door de Aken-publicist Axel Hausmann in zijn boek *Aachen. Residenz der Karolinger* (10). Wie de geschiedenis van Aken wil bestuderen, kan niet om deze auteur heen (hoogleraar natuurkunde, maar ook archeoloog en filosoof). Hij heeft in andere boeken (11) de optie verdedigt dat Aken het oude Attuatuca is; daarvan maakte Gerard Feij melding in *SEMafoor* 9-1. Hausmanns studies zijn vooral interessant vanuit zijn opvattingen over vroegmiddeleeuwse bouwwerken in Aken. Ook het Nederlandstalige boek van P.J. Rietbergen *Karel de Grote. Vader van 1. Europa?* (23) nam ik zorgvuldig door, om mijn geheugen te updaten, de conventionele visie te herijken en te zien of er historisch nieuws onder de zon was. Rietbergen schreef een beknopt, prettig leesbaar boek. Wel twijfelde ik even toen bleek dat Rietbergen niet weet dat Aix en Aken dezelfde plaats zijn (p. 106 en 107). Op het einde van zijn publicatie schrijft hij het volgende: "De bronnen die ik citeer – biografieën, gedichten, kronieken, wetten – heb ik gebruikt mede op basis van de originele teksten uitgegeven in de *Monumenta Germaniae Historica*" (p. 142). *Mede op basis van*, dus... Daar kom ik op terug. Rietbergens geschiedschrijving komt in hoofdlijnen overeen met die van Hausmann. Hij pakt wat het Aken van Karel de Grote betreft ook stevig uit, maar toch minder uitbundig dan Hausmann.

Historische excursie Aken/Aachen

Uit de twee genoemde boeken heb ik 18 aspecten samengevat die in een zestal invalshoeken zijn geordend: Waarom Aken/Aachen?, Romeins en Merovingisch, Kerstening van Saksen en Awaren, Aken cultureel centrum, Aken – Byzantium – Rome en Na Karel de Grote. Soms is er enige overlap tussen deze 18 samenvattingen, maar daardoor komt het genoemde aspect beter uit de verf.

Waarom Aken/Aachen?

1. Aken... de eerste vaste residentie van trekkende Frankische koningen? Waarom Aken? Dat is volgens Hausmann (10) te begrijpen vanuit de geschiedenis van het Franken-rijk, vooral vanuit de vorming van christelijke macht en cultuur, maar ook vanuit de geschiedenis van het Romeinse rijk, ook wat betreft de scheiding tussen het Grieks-orthodoxe Oosten en het Latijns-katholieke Westen, dus de betekenis van de centra Rome en Byzantium. Daarbij spelen ook onder meer de volgende ontwikkelingen een rol: de

opkomst van de islam, de verwikkelingen in Slavische gebieden en de activiteiten van groepen die we later Vikingen zijn gaan noemen. Tegen deze achtergrond moet het Aken van de vroege middeleeuwen begrepen worden. Naast Byzantium en Rome was er nog een andere wereldresidentie nodig. Parijs en andere ex-Romeinse plaatsen waren klaarblijkelijk niet goed genoeg. *Noodzakelijk was een stad met een niet-Gallisch verleden*. Toen het Franken-rijk dat Karel tot een zekere eenheid had gemaakt, uiteenviel, kwam Aken in het overgangsgebied tussen het latere Duitsland en Frankrijk te liggen. Het lag gunstig tussen het Romaanse en het Germaanse Frankenrijk. Aken lag ook familiaal goed; het was een locatie in een thuisland.

2. Rietbergen start in zijn *Karel de Grote. Vader van Europa?* (23) met een signalement van de keizer dat voornamelijk gebaseerd is op Einhards *Vita Karoli* (geschreven naar het voorbeeld van de keizerbiografieën van Seutonius) en de Karel-notities van Notker Balbulus (de stamelaar). Alle bekende informatie is daarin handig samengevat. Pippijn de Korte zou volgens de 'overgeleverde tekst van de rijksannalen' in 764 in Aken kerstmis gevierd hebben. In die periode zou ook de ontwikkeling van de zogenaamde hofschool begonnen zijn. Evenals zijn voorouders reisde Karel, met een gevolg, van 300 tot 1000 mensen, jaarlijks rond in zijn rijk, van palts naar palts, van en naar kloosters – lange en vermoeiende dagreizen, tijdens welke men per dag te paard, niet meer dan zo'n dertig kilometer, maximaal kon afleggen (23 p.78-79). Aken werd onder Karel de Grote uiteindelijk een eerste plaats voor duurzamer verblijf.

Romeins en Merovingisch

3. De voormalige Romeinse legerplaats en het voormalige Merovingische koningsgoed Aquis waren door schenking een deel van het grondbezit van de abdij van Stavelot (Stablo) geworden. Aken was het oude Atuatuca. Vandaaruit werd het gebied van de Atuatuca uitgebreid naar andere steunpunten, mogelijk nabij Nideggen, en naar het westen nabij de huidige steden Luik, Maastricht en Tongeren, eventueel Namen en Dowai. Een apart thema voor onderzoek en discussie. Das friedliche Volk der Atuatuker wurde durch Caesar weitgehend ausgerottet (10 p.121). Na de slag in het Teutoburger Woud (Varus-slag) verloor Aken zijn betekenis als militaire legerplaats, maar bleef toch van betekenis vanwege de werkplaatsen (vooral metaalbewerking), bestuurscentrum en de thermen. In de tweede helft van de derde eeuw vestigden er zich de eerste Frankische militaire families. Huizen en landerijen moesten voor minstens één derde deel afgestaan worden door de autochtone bewoners. Bovendien lagen er allerlei voormalige militaire domeinen. De Frankische feudalaten namen spoedig deze grondgebieden in bezit. Zo bleef een zekere continuïteit van Aken op relatief vreedzame manier in stand. Rond 700 hielden Merovingische koningen zich soms tijdelijk in Aken op. Maar Metz werd toen geleidelijk aan de plaats van het regeringscentrum.

4. Hausmann noemt straatnamen als Via Hardini, Via Cardinis, Via Mitularis, Via Cucularis en Via Ganea (10 p. 125), straten die nu nog herkenbaar zouden zijn. Klaarblijkelijk *namen* uit de Romeinse tijd. Er liep een Romeinse weg over Gemmenich naar het zuidwesten naar de Maas bij Jupille nabij Luik. Vandaaruit zou het ook in de vroege middeleeuwen gemakkelijk geweest zijn over de Maas en Sambre het dal van de Oise te bereiken. Plaatsen als Attigny en Ponthion en ook de bovenloop van de Moezel waren goeddeels over water bereikbaar. Ook was er een weg vanuit Aken over Valkenburg naar het koningsgoed nabij Meerssen en Maastricht. Ook hier kon men de Maas benutten voor transport. Kloosters speelden later ook een rol in de mobiliteit: Saint-Denis, Lobbes, Fosses, Andenne, Susteren, Aldeneyck en Odiliënberg lagen op een route. Eveneens: Gorze, Pfalzel, Mettlach, Echternach en Prüm. Vanuit Prüm kon men over Stavelot Aken weer bereiken. De koningsgoederen waren via deze infrastructuur uiteraard redelijk goed bereikbaar voor de koning en zijn getrouwen en al of niet oprechte dienstbaren.

5. De drie Pippiniden die hofmeier waren (Pippijn van Landen, Pippijn van Herstal en Pippijn de Korte) hebben de macht van de Merovingische dynastie stap voor stap afgebroken. Veel van wat aan de zoon van Pippijn de Korte toegeschreven wordt – dus aan Karel de Grote- is door deze Pippijn in de steigers gezet. Hij moet dan ook de Grote Pippijn de Korte genoemd worden. Door adoptie was hij maatschappelijk opgeklommen tot de status van Lombardijnse prins, een prins in de Langobardische dynastie. Hij wou ook *koning* van de Franken worden. Om sterk te staan tegenover allerlei groepen en coalities zou het keizerschap de beste positie bieden: één God, één keizer, één absoluut heerser die uit praktische overwegingen best bepaalde delen van het rijk kon laten regeren door koningen als 'zonen van de keizer'. Maar de Griekssprekende keizer in Byzantium zag zichzelf werkelijk als de enige keizer van het christendom. Tussen Oost en West was er het taalverschil (Grieks en Latijn), twee culturen dus. Tegelijk

wedde de strijd voor en tegen beelden en afbeeldingen (iconoclasme). De gedachten gingen uit naar een scheiding van het christendom tussen een Oost-kerk en een West-Kerk, en dat maakte het erkennen van twee keizers meer voor de hand liggend. Een goede verhouding met de paus was voor Pippijn de Korte van groot belang, maar niet zodanig dat hij van de paus afhankelijk zou worden, dus Bonifatius moest ook aan de teugel gehouden worden. Door allerlei vormen van tegenwerking bleef deze aartsbisschop uiteindelijk weg uit Austrasië. En Hausmann noteert hierbij opvallend: Schon bald danach suchte er den Tod als Märtyrer in Friesland (10 p. 110).

Kerstening van de Saksen en Awaren

6. De kerstening van de Saksen was een moeizame onderneming, die vooral op naam van Karel de Grote gezet mag worden. Aken was daarbij een van de belangrijke steunpunten, vooral ook in verband met de viering van kerkelijke feestdagen. Wel 30 jaar lang volgden veroverings- en rooftochten, bijna steeds succesvol door het militaire overwicht van een gepantserde en getrainde Frankische cavalerie. Een relatief duur leger, maar in feite werd dit leger gerealiseerd en bekostigd door de grondbezitters, wat de kleinere betreft in onderlinge samenwerking. Karel de Grote kon op deze wijze naar schatting legers van circa 3000 man mobiliseren, waarvan circa 1000 zwaar bepantserd.

Extreem harde strafbepalingen (*Capitulatio de partibus Saxoniae*) werden toegepast om de kerstening af te dwingen. Beroving, landonteigening, deportatie en politieke benoemingen werden nodig geacht om verder te komen. In Verden vond een 'bloed-gerecht' plaats: 4500 mannen, vrouwen en kinderen weigerden de doop en werden omgebracht, een zaak die nog eeuwen nadreunde (Saksen-slachting). In 785 stemde Widukind erin toe zich in Attigny te laten dopen, met Karel als peter. Vanaf die periode werd missionering effectiever en groeiden Franken en Saksen meer naar elkaar toe. Bisdommen werden ingesteld (Bremen, Verden en Minden), kloosters gesticht (Corbie verhuisde bijvoorbeeld naar Korvey aan de Weser) en wetgeving in het Latijn geformuleerd. De nieuwe wet- en regelgeving in de *Capitulare Saxonicum* was milder en meer in overeenstemming met die in andere gebieden. De Saksen stonden nu onder Frankische heerschappij.

7. Ook volgens Rietbergen was het belangrijkste cultusobjekt van de woeste Saksen de 'Irmisul', volgens hem gelegen op de Eresburg aan de Diemel. Het beschermen van de Rijn als oostgrens was een Frankisch belang, maar de expedities tegen de Saksen waren ook roofexpedities. In 782 versloeg een Saksen-coalitie onder leiding van Widukind de Frankische troepen, maar het was een 'overwinning' van korte duur. De eerste tekst van de *Verordeningen voor de Saksengebieden* bevatte heel wat draconische decreten, die overigens korte tijd later al versoepeld werden. Het optekenen en laten gelden van de Wetten van de Saksen schiep toen een milder klimaat. De Avaren werden in 791 onder handen genomen en dat leverde kennelijk een omvangrijke kostbare buit op. Ook 's konings grootschalige bouwbeleid, dat juist in de laatste jaren van de achtste eeuw gestalte kreeg, werd mede uit de buitgemaakte Avarenrijkdommen gefinancierd (23 p. 42).

Aken cultureel centrum

8. Vanaf 795-796 kreeg Aken, volgens Rietbergen, een voorkeurspositie. Gebouwd met de Avaren-buit? *Reconstructies* van de residentie –die grotendeels verloren is gegaan – laten zien hoe eenvoudig 's konings voornaamste behuizing eigenlijk was, zowel naar vroegere, Romeins-imperiale als naar latere middeleeuws en renaissance-vorstelijke maatstaven (23 p. 81). Het Akense paltscomplex van 500 bij 500 meter omvatte een koningshal, de Granustoren (privévertrekken) en een kerk met voorportaal. Het getal 12 speelde in de maatvoering een hoofdrol. De kern van de kerk was een achthoek (een octogoon, dus overgangsvorm tussen cirkel en vierkant) en de omtrek bedroeg 144 voet. Er zijn overeenkomsten geconstateerd met het Lateraan Baptisterium in Rome, de kerk van San Vitale en het mausoleum van Theoderik de Grote in Ravenna en de eerste kerk van het Heilig Graf. Over de troon zegt Rietbergen (23 p. 85): Recent onderzoek naar de kern zou uitwijzen dat de zetel inderdaad uit Karels tijd stamt, en niet uit de tiende eeuw. Vanaf die troon overzag Karel het Maria-altaar, het Petrus-altaar en het altaar van de Verlosser.

9. Ieren brachten antieke literatuur mee naar Aken, onder meer *De Architectura libri Decem* waarin de opvattingen van Vitruvius beschreven stonden. De relatie tussen de gebouwen, elk gebouw op zichzelf en belangrijke ornamenten en voorwerpen in de gebouwen waren ontworpen overeenkomstig de leer van de ideale maten, en de spirituele betekenis der getallen en de grondvormen cirkel, vierkant en octogoon. Het

getal 8 speelde als symbool voor verrijzenis en wedergeboorte een belangrijke rol in de bouw van de kerk. Het octogoon had uiteraard 8 zijden, de ommegang 16 wanden, 24 figuren waren afgebeeld in het mozaïek van de koepel en 32 ruimten omgaven het octogoon. Een onderlinge verhouding dus van 1 : 2 : 3 : 4. De elementaire getallen 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8 en 9 hadden alle een bijzondere primaire betekenis, en vervolgens natuurlijk ook de bewerkingen daarmee, zoals optellingen en vermenigvuldigingen. De ordening van de schepping was nu eenmaal in bepaalde getallen georganiseerd (15).

10. Vooral de onderwerping van de Awaren had veel goud, zilver en edelstenen opgebracht, waarmee in de werkplaatsen van Aken en Stablo tal van nieuwe, onder meer liturgische voorwerpen werden gemaakt ten behoeve van de inrichting van een kapel/basiliek, een aula, een thermengebouw, een mausoleum, een paleis (gelegen tussen de Petrus-Basiliek en de Aula Regia) en andere gebouwen maar ook als geschenken die zowel eerbewijs als verplichting inhielden. In Aken ontstond waarschijnlijk ook het eerste westwerk dat nadien bij alle romaanse kerken gebouwd zou worden. De genoemde bouwwerken waren waarschijnlijk in 794 grotendeels voltooid. Het standbeeld van Theoderik (gemaakt overeenkomstig het beeld van Marcus Aurelius) werd in 800 van Ravenna naar Aken getransporteerd. De Granustoren als onderdeel van de Aula Regia is nog behouden. Hij staat momenteel in de steigers.

11. Capellani waren monniken die in de liturgie een bijzondere taak hadden en die in de kanselarij werkzaam waren: zij stelden de belangrijke documenten op. Dat gebeurde in de zogenaamde 'hofkapel', die in de ruimten om het atrium lag en die naar de capellani genoemd werd. De archicapellanus leidde de werkzaamheden en was ook de geestelijke adviseur van de koning / keizer. Een meer specifieke taak lag bij de kanselarij, vooral in verband met de koningsoorkonden. Ze werd geleid door de cancellarius. De documenten die in Aken werden opgesteld bevatten de woorden *Aquis la Capella* als plaats van herkomst (naderhand in het Frans: Aix la Chapelle).

12. Beweerd werd dat Karel Latijn sprak en verstond en Grieks begreep. Hij zag in dat veel zaken zo op schrift gesteld moesten worden dat ze door voldoende leden van de bevolking gelezen kon worden. Dus: een algemene taal (een soort Latijn), duidelijke grammaticale regels en een eenvoudig schrift. Uit de Karolingische minuskel ontwikkelde zich het gebruikelijke schrift in de Westerse wereld. Veel richtlijnen werden via de kloosters geordend in de *Capitulare*. De ontwikkeling van wetenschap concentreerde zich rondom Aken-Stavelot. In die organisatie waren intellectuelen als de monniken Godescalc (ontwerper van een Evangelarium), Alcuin (leider van de hofschool en bibliotheek), Paulus Diaconus (goed bekend met de antieke cultuur, het christendom en de tradities van Germanen) in Aken actief. Gegenseitig beïnvloedden zij de grössten Geister ihrer Zeit, und nach weniger Jahren erblühte in Aquis die erste europäische Universität, wennleich sie noch nicht diesen Namen trug (10 p. 166).

Aken – Byzantium - Rome

13. In Aken kwam ook het stuk *Libri Carolini* tot stand waarin stond dat keizerin Irene van Byzantium vanwege de zwakke kanten van haar sekse onbekwaam was om de hoogste autoriteit te zijn in kerkelijke aangelegenheden. Irene liet zich niet intimideren en enkele jaren later liet ze haar zoon de ogen uitsteken vanwege zijn steun aan de beeldenstormers en dus tegenwerkers van haar plannen. Voor Karel leek de tijd gekomen om keizer te worden. Hij wilde dat echter niet in ondergeschiktheid aan de paus, maar wel in Rome, en verder was er het probleem dat Irene formeel namens haar zoon regeerde in Byzantium, dus er zou een situatie ontstaan van twee keizers. Hij wilde ook in een hoofdstad regeren die gezien kon worden als het nieuwe Rome en dat was Aken. Maar wanneer moest deze kogel door de kerk? (In dit geval een erg passende uitdrukking.) In Aken werden kritische stukken opgesteld over Byzantium en Nicea, en in 794 veroordeelde de synode van Frankfurt (4) de besluiten van Nicea. Verering van beelden was bijgeloof en afgoderij, maar beelden konden wel dienen als illustraties en versieringen. Verering van relieken moest ook voorkomen of uitgeroeid worden. In feite legde Karel hier zijn wil op aan de paus. Unter Hadrianus Nachfolger Leo III legt man schon die Datierung der Urkunden nach der Regierungszeit Karls fest (10 p. 184).

14. In de omgeving van het Vaticaan ontstond de 'profetie' dat op 24 december 800 volgens de toen geldende kalender het jaar 5999 zou eindigen, daarmee het zesde millennium, dus het begin van het einde van aarde en mensheid, nou ja, in elk geval een tijdperk van nieuwe heerschappij. Karel liet deze zaak nauwkeurig voorbereiden, vooral ook wat zichzelf betreft. Onder meer werden een octogonaal mausoleum

en een graffron ontworpen. Heute sind die Überreste des marmorenen Grabthrones als sogenannter 'Karlsthron' im Obergeschoss des Sechzehneckes aufgestellt (10 p.197). Ongetwijfeld vroegen sommige geleerde hofschool-leden zich af wat er zou gebeuren als het jongste gericht dan niet plaats zou vinden. De kroning tot keizer werd gepland op 24 december 800, negen maanden na de jaarlijkse herdenking van de schepping van de wereld en de Boodschap aan Maria, herdenkingen die samenvielen met het begin van de lente. Bovendien had Constantijn de Grote die nacht als tijd van de geboorte van Christus vastgesteld en zo de betekenis van de Sol Invictus (onoverwinnelijke God) overgedragen op Christus. Gezanten uit Jeruzalem kwamen de sleutel van het graf van Jezus en de vlag van de stad brengen.

15. Toen het wereldeinde niet terstond plaatsvond, plaatste paus Leo klaarblijkelijk tamelijk onverhoeds de kroon op Karel zijn hoofd: *de vanwege God gekroonde en vredebrengende keizer luidde zo toch een nieuwe tijd in*. Karel werd meteen gehuldigd als patriarch van de kerk. Met de gang van zaken was Karel niet gelukkig: wat de paus gaf, kon hij ook weer afnemen. Pausen en keizers zouden nog lange tijd verschillende visies hebben op de hoogste heerschappij in deze wereld. Karel was in elk geval diep teleurgesteld, aldus Einhard (24). Hij nam de gehele stad Rome in bezit en trok een halfjaar later via Ravenna naar Aken terug. In Ravenna werd het vergulde standbeeld van Theoderik meegenomen. In de ogen van Karel was Rome niet meer de hoofdstad van het vernieuwde Romeinse rijk, maar Aken oftewel *Aquis Gran(d)i*. Het duurde twaalf jaar aler Byzantium Karel als gelijkberechtigd keizer erkende; nu waren er twee keizerrijken en dat hield een scheiding in tussen een Latijns en een Grieks christendom.

16. De strijd tussen Aken en Rome was een strijd om de hoogste macht: die van de keizer of die van de paus. Alcuin zag Aken als het nieuwe Rome en zelfs als het nieuwe Jeruzalem (23 p. 87). Zo'n positie kostte wel geld. Karel roofde heel wat kostbaar bezit bij elkaar van Saksen, Avaren, Longobarden en van machthebbers in Noord-Spanje. Hij kreeg ook veel ten geschenke (van de paus, van de kalief in Bagdad, de koning van Mercia) en investeerde waarschijnlijk veel (onder meer in Aken) maar gaf ook rijkelijk veel weg, behalve kennelijk de meer persoonlijke schenkingen, zoals de inventaris van de paleiskapel in Aken. Giften waren ook machtssymbolen en moeten ook gezien worden als het uitdelen van verplichtingen. Van al dat vele bleef niets bewaard.

Na Karel de Grote

17. Met Karel de Kale (die in 877 overleed) kan men de periode van de Karolingers laten eindigen. In 881 ruïneerden de Noormannen Aken en de abdij Inden: de plundering en vernieling was desastreus. Waarschijnlijk schleppten die Normannen bei ihrem Rückmarsch die vergoldete Reisterstatue des Theoderichs als Beute mit sich. So ging auch ausserlich das Kaisertum in Aquis zu Ende. Das Grab des balsamierten Kaisers im Westjoch der Kirche blieb allerdings unentdeckt (10 p. 222). En vanaf de tiende eeuw zouden er 30 keizers gekroond worden.

18. In 1165 regelde Frederik Barbarossa nog een zaligverklaring van Karel de Grote, vooral ook omdat hij zichzelf graag zag als een opvolger van een (bijna) heilige. Deze keer werd Karels lijk niet zittend aangetroffen maar liggend en zonder waardevolle voorwerpen. Diverse mogelijkheden zijn er om dit verschijnsel te verklaren: mortale vermoeidheid, een ander stoffelijk overschot dan dat van Karel en natuurlijk ook een wonder. Interessant aspect is dat de liggende Karel nu gevonden werd in een sarcofaag uit de Romeinse tijd, voorzien van niet-christelijke voorstellingen van het dodenrijk. In 1215 liet Frederiks kleinzoon Karels stoffelijk overschot bijzetten in een nieuwe gouden schrijn, waarheen dagelijks vele mensen pelgrimeren (14). Mocht Karel minder heilig zijn (wat ook wel sympathiek is) dan is hij in elk geval de vader van Europa en uiteraard iemand die alle ellende met de euro nooit gewild zou hebben. Rietbergen gelooft echt dat zich in deze schrijn 'de keizerlijke resten' bevinden. In zekere zin gelukkig, want nu weten Karels honderdduizenden nakomelingen tenminste wat ze niet te zien krijgen.

Vragen bij deze geschiedschrijving

Het Frankische Aken in de achtste en negende eeuw n.Chr. is hiermee wel in een bredere context geplaatst. Het geheel ziet er massief en degelijk uit. Allerlei documenten worden genoemd waarin vele zaken te lezen zijn. En ook wordt vanzelfsprekend gevonden dat archeologische bevindingen deze geschiedschrijving onderbouwen. Kortom: aan deze historie valt niet te twijfelen. Nemen we er voor alle zekerheid een klassieker als *Karl der Grosse* van Matthias Becker bij dan wordt bevestigd dat het verhaal van Aken in hoofdzaak juist is. En dat geldt ook voor de tamelijk omvangrijke Karel-Aken-bibliotheek.

De geschiedenis van Aken kan in principe geschreven worden op basis van documenten die we doorgaans 'bronnen' noemen en die ook vaak terug te vinden zijn in bronnenboeken, verder op basis van archeologische vondsten en bevindingen, en ten slotte op basis van een eeuwenlange geschiedschrijving (de conventie, de traditie) die op dit moment dus uitloopt op de boeken van Hausmann en Rietbergen. Laten we deze drie mogelijkheden nagaan.

In de geschiedschrijvingen, die dienen om het volk te onderrichten (vooral 19), komen we meestal geen relevante informatie tegen waarin uiteengezet wordt welke bronnen gebruikt worden en wat de status ervan is. Is een bron contemporain of nemen we dat maar aan. Wat is de materiële datering van de bron? Bekend of niet bekend? Mogelijk te dateren of niet mogelijk? Bronnen dateren op vormkenmerken is tamelijk hachelijk. Vorm is nu eenmaal na te bootsen. Als het om latere kopieën gaat, waarbij het origineel ontbreekt, dan moet zo'n bron genuanceerder en kritischer beschouwd worden. Enkele voorbeelden ter toelichting. Het verhaal van het bezoek van Otto III aan Karels lijk in Aken komt, volgens Hausmann, uit een kroniek van circa 1030 van de benedictijnerabdij van Novalesa, die veel aan Karel te danken had. Ook dit verhaal werd in de loop van het tweede millennium alsmat fantastischer; u kunt het nu afgebeeld zien op een wand van de indrukwekkende kroningszaal in het raadhuis van Aken: een negentiende-eeuwse schildering. Ander voorbeeld: Karels vriend Theodulf zou een parodie geschreven hebben op het genre van de vorstenvleierijen: *Op Koning Karel*. Rietbergen deelt mee dat hij deze interpretatie niet deelt. Interessantmaar waarom niet? Het document is ongedateerd, maar het zou geschreven zijn voor 'medio 800'. Hoezo? We lezen in die tekst allerlei ceremonieel ten paleize in Aken dat teruggaat op verhalen over Romeinse en Byzantijnse keizers. (Zie in dit verband ook een schoolplaat van Cornelis Jetses uit 1941). Iedere keer duikt de vraag op: Wat weten we nu echt van de genoemde bron?

In historische publicaties wordt meestal wel afstand genomen van meer literaire bronnen. Die zouden niet of onvoldoende op feiten berusten maar voornamelijk op verbeelding. Een onderscheid dat achteraf vastgesteld kan worden, maar minstens twee vragen oproept: hoe ging dat verhaal rond en wat betekende het ten tijde van de gebeurtenissen, èn: moeten we er nu van uitgaan dat het predikaat 'literair' samenvalt met 'onbetrouwbaar en geschiedkundig irrelevant', behalve dan vanuit literair-historisch perspectief? In het Roelantslied (de geschiedenis van Huodhaid, het Chanson de Roland), rond 1150 ontstaan, 350 jaren na dato, is het Roncesvalles-drama beschreven, een literaire maar ook historische kernzaak: als het verhaal al waar is, dan zijn het waarschijnlijk Basken (Casconjers) geweest die de achterhoede van het Frankische leger succesvol aanvielen. Er lijken mogelijkheden te ontstaan om literaire bronnen te bestuderen op hun historische lading (22).

Wat betreft de archeologische informatie, valt op dat deze steeds de historische kennis nodig heeft om een samenhangend referentiekader op te stellen. Van de paltzen (bijvoorbeeld Herstal, Worms, Frankfurt, Regensburg en Paderborn), ook niet van de 'magnifieke' (Einhard) in Ingelheim en Nijmegen, is niets overtuigends teruggevonden dat als Karolingisch vastgesteld kan worden, althans dat is nergens zodanig gerapporteerd. Kernpunt daarbij is dan de vraag waarom iets achtste-eeuws in plaats van tiende-eeuws is. Deze en dergelijke vragen blijven steeds onbeantwoord. De archeologie van Aken loopt al jaren uit op een strijd tussen archeologie op basis van conventionele historie en een meer autonome, van historische informatie relatief onafhankelijke benadering. We mogen zeker vaststellen dat Aken tussen de na-Romeinse tijd en de periode circa 1000 in archeologisch opzicht onzeker uit de verf komt.

Het toekennen van vondsten aan de door historici onderscheiden Karolingische tijd is vaak vaag. Bepaalde kenmerken gelden bijvoorbeeld ook voor de negende en de tiende eeuw, dit soort nogal globale formuleringen. Wat natuurwetenschappelijk dateren betreft wordt soms een C-14-meting genoemd of een dendrochronologische bepaling. Dan zijn de uitkomsten concreter. De betrouwbaarheid is niet na te gaan. Opvallend is hoe weinig literatuur er genoemd wordt en al helemaal geen literatuur over datering, laat staan meer kritische literatuur. Het is op allerlei plaatsen ook moeilijk om te onderkennen wat nu uit historische bronnen komt en wat uit archeologisch onderzoek. Zeer opmerkelijk is sinds kort dat vooral oud archeologisch onderzoek opnieuw bestudeerd wordt: Altgrabungen werden neu Ausgewertet. Dat is momenteel de belangrijkste invalshoek. Er worden nu ook Langobardische ambachtslui opgevoerd als het om de vroeg te dateren opvallende bouwactiviteiten gaat. Van de Akense Dom wordt verondersteld dat de bouw plaatsvond in de periode van Byzantijns bestuur. Dat staat niet ver af van het bekende verhaal van

Ravenna, maar klinkt toch anders. Vooral de mededelingen over Aken dagen uit om de betreffende onderzoeksverslagen te verwerven en te bestuderen.

Er is geen geschiedenis van het archeologisch onderzoek in Aken, onderzoek dat toch even na 1800 begonnen is. Zo vol als Aken staat met publieksgerichte en vooral toeristische uitgaven, zo leeg zijn de boekhandels wat betreft publicaties over archeologisch onderzoek. Ik vond nog wel het rapport *Stadtkerngrabung in der Aachener Innenstadt* (2009) van Gjergj Frasherri. Een goed rapport, maar ik had het niet hoeven lezen: van alles over de Romeinse tijd (uiterst omzichtig gedateerd) en uit de latere middeleeuwen, maar de vroege middeleeuwen ontbreken. Aken is vanwege de Europa-politiek een *noodzakelijke* Karel-residentie geworden. Een bezoek aan het Raadhuis is voldoende om daarvan overtuigd te raken. In 2000 werd uitbundig herdacht dat de Akenaar Karel 1200 jaar geleden tot keizer werd gekroond, met een omvangrijke en prachtige tentoonstelling en een boekwerk in 2 delen (samen bijna 1000 bladzijden).

In dit boekwerk is veel aandacht besteed aan archeologische vondsten maar niet aan onderzoek. Ook in het hoofdstuk *Karl der Grossen und Aachen* is wel erg weinig te vinden. We moeten het doen met een dertigtal bladzijden die vaak niet direct terzake zijn. Voor de teksten tekenen de archeologen Sven Schütte (uit Keulen) en Harald Müller (Berlijn). De paltsen in Keulen en Ingelheim worden vergeleken met die in Aachen. Schütte betoogt dat de Aachener palts gemaakt zou zijn naar het voorbeeld van Keulen. Verder vinden we zijn verhaal over de Aachener Thron, waarover al een paar eeuwen is geschreven. De troon komt van elders.

Lange tijd werd de troon gedateerd in de tiende eeuw (bij voorbeeld in verband met de kroning van Otto de Grote), maar Schütte noemt die dateringen (dendrochronologie en C-14) nu 'hinfallig' (ontoereikend); het absolute meten is dus wat minder absoluut als het slecht uitkomt. Wetenschappelijk geautoriseerd heronderzoek laat nog op zich wachten.

De tekst van Müller eindigt met een passage *Der Mythos 'karolingisches Aachen'* waarin hij het volgende vermeldt: *Erst die Ottonen führten Aachen in Rampenlicht reichsweiter Beachtung zurück. Die Krönung Ottos 1. am 8. August 936 begründete nicht nur eine Folge von Herrscherserhebungen in Aachen, sie knüpfte auch dezidiert an das Königtum Karls des Grossen an* (19 p. 229). Verder zegt hij dat dat Widukind van Corvey het Ottoonse koningschap verankerde in de traditie van de Karolingers, concreet dus in de oude Karel-residentie in Aken. Müllers samenvatting eindigt met de woorden: *Wie in de loop van de geschiedenis op de traditie van de gemythiseerde Karel de Grote wilde inhaken, kon dan ook niet aan het Karolingische Aken voorbijgaan.*

Bij Hausmann duikt er een bijzonder interessant punt op. Stavelot verrichtte in Aken vermoedelijk velerlei diensten, zowel architecten en bouwvakkers als secretarissen en boekhouders. Die brachten uiteraard hun methoden van werken mee. Die Zahlensymbolik des 'idealschnittes' konnte besser christliches Gedankengut zum Ausdruck bringen als es die Zahlen des 'goldenen Schnittes' vermochten, zegt Hausmann (10 p.128). Wie de spelregels (maten) daarvan kent, was en is beter in staat om archeologische bevindingen te duiden. Deze Romeinse erfenis moet men dan ook goed beheersen. *Of is het zo dat een meetkundig model de duiding zodanig bepaalt dat alles in een zekere richting gebogen wordt?* Dit is beslist de kernvraag met betrekking tot de boeken van Axel Hausmann. Het zou goed zijn als mensen met bouwkundige interesse op dat punt dit boek bestuderen. De Petrus-Basiliek van Aken (de Dom) is volgens Hausmann gebouwd in de periode 751-763, tenminste het bouwwerk waar we nu nog objecten van over zouden hebben, maar we missen in zijn boek een argumentatie.

De dateringskwestie (16) verdient veel meer kritisch onderzoek omdat ze van doorslaggevend belang is. Fantoomtijd-aanhangers zullen zeker vragen of een object waarvan de leeftijd op circa 1200 jaar gedateerd wordt, Karolingisch zou zijn. Laten we het hier wat eenvoudiger houden. Einhard zegt van alles over jaren binnen Karels leeftijd, maar noemt slechts 1 jaar in de jarentelling, namelijk het jaar 811 waarin hij zijn testament opstelt: "In het jaar 811 sinds de vleeswording van onze heer Jezus Christus, in het drieënveertigste jaar van zijn bewind over het land van de Franken en het zesendertigste van zijn bewind over Italië, in het elfde jaar van het keizerschap en in de vierde indictie". (23) Is dit contemporaine taal? In 312 voerden de Romeinen het tellen in indicties in, d.w.z. in perioden van 15 jaar. Dat gebeurde in het kader van een nieuw belastingsysteem. Het jaar 811 is inderdaad het vierde jaar van zo'n indictie. Einhard gebruikt in deze tekst het anno domini (= sinds de geboorte van Christus) dat heel geleidelijkaan (naar men zegt sinds Beda Venerabilis, die volgens conventionele inzichten leefde van circa 672 tot 735) het tellen in indicties verdrong. Een bijzonder intrigerende vraag is hoe dit overgangsproces verlopen is. Wat

is naderhand herberekend en herteld en omgenummerd bij het kopiëren? Kunnen in dit proces van enkele eeuwen ook structurele telfouten ingeslopen zijn of misschien wel aangebracht?

Uit deze overwegingen moeten we mijns inziens concluderen dat juist de conventionele geschiedschrijving (vooral de negentiende-eeuwse) een autonome kracht is achter de ontwikkeling van de geschiedschrijving. Het zou erg interessant zijn om de scharnierpunten op te sporen waarop de geschiedschrijving vanuit wetenschappelijk oogpunt verandert. Dat geschiedschrijving wijzigt onder druk van politieke en economische dominanties is bekend genoeg. In dat opzicht hebben bepaalde historici en archeologen die het verleden maakbaar vinden wel gelijk.

De hypothese van Boidin

In Duitslands Aken rustte Karel nooit uit, zegt Boidin, en hij spartelde daar ook niet in aangenaam warm water (daar zou dan St.-Amands-les-Eaux voor in aanmerking komen)). Zijn alternatief (2 en 3) is de plaats Asq of Villeneuve d'Asq, met daarbij Herseaux dat hij met Albert Delahaye aanziet voor Herstal, al is hij in *De Mythe* daar vager over, en St.-Amands-les-Eaux.

Op grond van welke uitgangspunten komt Boidin tot deze visie? Ik zie drie 'aanzetten'. Hij heeft een bepaalde kijk op de term 'Francia', hanteert een strakke denkwijze over mobiliteit, en hij werkt voort in de lijn van de hypothese van Albert Delahaye. Allerlei toponymische overwegingen lijken me ook in dit geval niet relevant voor de vraag naar het Aken van Karel de Grote.

Voor de geschiedschrijving van de vroege middeleeuwen is het van belang om de termen Francia, Franken-rijk of Rijk van de Franken, Frankrijk, Franken/Frankenland goed uit elkaar te houden. De term Francia valt bij Boidin sterk samen met het huidige Frankrijk en Zuidwest-België. Maar het rijk van de Franken oftewel het Franken-rijk was in een bepaalde fase in de geschiedenis, vooral in de tijd van Karel Martel, Pippijn de Korte en Karel de Grote ongetwijfeld oostwaarts uitgebreid. Nemen we dat niet aan dan wordt de geschiedenis van en vanaf de Ottonen absurd. Boidin is actief met het bepalen van de gebieden Neustrië en Austrasië en hij zal ongetwijfeld geconstateerd hebben dat de term Austrasië gebruikt/misbruikt werd voor een steeds groter oostelijk gebied. Dat gegeven houdt echter niet in dat het Franken-rijk zich niet oostwaarts uitbreidde. Dat gebeurde naar alle waarschijnlijkheid juist wel. De latere geschiedenis van de Franken is niet beperkt tot wat we als het grondgebied van Francia kunnen beschouwen. De manier waarop Boidin tegen de Germaanse Gebieden aankijkt is typerend. In het voetspoor van Delahaye heeft hij het over de Germaanse gebieden die gelegen waren in Francia. Daar lagen inderdaad gebieden waar een Germaanse taal dominant was, maar deze optie kan niet inhouden dat er geen ander Germaans gebied bestond. Ongetwijfeld is strijd geleverd tegen Saksen in Francia, maar dat wil niet zeggen dat er zo'n strijd elders (oostwaarts) niet geweest zou zijn. Wie breder aankijkt tegen het rijk van de Franken in de tijd van de Pippijnen en de Karolingers ziet dat Aken/Aachen juist een uitstekende plaats was als nieuwe hoofdstad.

Vooralsinds Karel Martel werden Frankische legers bij voorkeur geformeerd met bepantserde en zwaar-bewapende cavalerie. De confrontaties vonden plaats in de periode dat er voldoende gras was voor de paarden; de mobiliteit op zichzelf kostte dan veel minder. Vaak werd geroofd en veroverd met meer dan één leger. Vaak lezen we ook dat van koningsgoed naar koningsgoed getrokken werd en dat geeft ook een andere kijk op de omvang en traagheid van een leger. Tal van riviertjes stelden voor goede ruiters

weinig of niets voor. Ook in die tijd waren er naast natte periodes ook (erg) droge. En er lagen wel degelijk tamelijk gebaande wegen. De mobiliteit lag waarschijnlijk veel hoger dan Boidin veronderstelt. Wat betreft de mobiliteit wijs ik ten slotte op een schema in het boek van Norbert Ohler (*Krieg und Frieden im Mittelalter*, 1997) waarin de volgens hem haalbare afstanden worden samengevat:

	km/uur	km/dag
Ossenkar		10-15
Voetreiziger	3-6	20-40
Leger		10-60
Ruiters		50-60
Hardlopers (afwisselend)	10-12	50-65
Paard in galop	20-25	
IJlboden (paarden afwisselend)		130-135
Rivierschip (stroomafwaarts)		100-150
Zeewaardig zeilschip		120-200
Scandinavisch langschip (circa 800)		260
Hanzekogge (circa 1400)		220

--	--	--

Dat Rinus Boidin werkt in de lijn van de Albert Delahaye-hypothese is duidelijk. Maar er is in dit geval sprake van een merkwaardige kwestie. Delahaye beschouwde Romeins Keulen als Colonia Agrippina maar vond dat het Agrippina van de vroege middeleeuwen Avesnes-sur-Helpe was. Herstal bij Luik verving hij door Herseaux bij Doornik. Maar hij erkende de geschiedenis (en de geschiedschrijving) van Aken, vooral ook in controverse met Nijmegen. Hoofdstuk 16 van *De Ware Kijk Op 1* (6) is getiteld: *De Karolingische residentie Aken*. Een prachtige tekst die nog steeds actueel is. Wie *De Ware Kijk Op deel 1* (6) visie van Delahaye op Aken wil vervangen door een alternatieve (die dan ook nog bedoeld is om de algemene hypothese van Delahaye te ondersteunen) moet zich buigen over de vraag waarom Delahaye vond dat hij niet om Aken/Aachen heen kon. De opmerking van Boidin over een passage waarin Heristel wordt genoemd (het zou niet Herstal bij Luik kunnen zijn) is niet overtuigend. Als een tijdelijke legerplaats *Heristel* wordt genoemd impliceert dat niet dat er niet ergens anders een plaats met die naam was. Matthias Becher (1 p. 71) constateert dat deze legerplaats ten zuiden van Hörter lag, en dat is een aannemelijke locatie voor wie aanneemt dat Karel wel degelijk enkele honderden kilometers het huidige Duitsland introk, met name langs de befaamde Helweg via Paderborn, om zich met Saksen te verstaan. Ook de opmerking van Boidin (3) dat Clovis in Doornik begraven ligt, is waarschijnlijk niet juist, al is het wel zo dat Doornik in de vijfde eeuw een belangrijke Frankische locatie was.

Besluit

Alternatieve hypothesen moeten het vaak hebben van mensen die oorspronkelijk kunnen en durven denken. We zien conventioneel een massieve en overweldigende geschiedschrijving van Aken. In de loop de eeuwen is dit verhaal gevormd en verder ontwikkeld. Er was invloed van wisselende politieke en economische machten. Wetenschappelijk gezien is onze kennis ongetwijfeld rijker geworden door historisch en archeologisch onderzoek, maar een belangrijke wetenschappelijke vraag is in hoeverre de bevindingen daarvan zichzelf aanpassen in een dominante richting van geschiedschrijving. In hoeverre is er de mogelijkheid om kritische kernvragen in te brengen? Het werken met een alternatieve hypothese is ongetwijfeld een goede methode. Maar deze methode wordt pas overtuigend als men het gehele referentiekader in ogenschouw neemt en daar raad mee weet. De alternatieve hypothese van Rinus Boidin heeft deze status tot nu toe niet bereikt, en dat betekent mijns inziens dat de geschiedschrijving van de conventie, én in dit geval van Albert Delahaye, sterker staat. Op Aken valt veel af te dingen maar op Asq nog meer. Er is dus werk aan de winkel.

Literatuur

1. Becker, M. *Karl der Grosse*, München 1999
2. Boidin, R. *De Mythe*, Breda 2009
3. Boidin, R. 'Aken en Karel de Grote' in: *SEMafoor* 11-3
4. Catalogus bij de tentoonstelling Die Franken – Wegbereiter Europas, Mannheim 1996
5. Delahaye, A. *Ontspoorde historie*, bewerkte en aangevuld door H. ten Doeschate, Tilburg 1992
6. Delahaye, A. *De ware kijk op deel 1*, Zundert 1984
7. Feij, G. 'Atuatuka. Cäsars Legionslager in Aachen', in: *SEMafoor* 9-1 p. 11-13
8. Frasheri, G. *Stadtkerngrabung in der Aachener Innenstadt* Rahden/Westfalen 2009
9. Hartmann (bezorger) *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung, Band 1, Frühes und hohes Mittelalter 750-1250* Stuttgart 2001 p. 5-146
10. Hausmann, A. *Aachen. Residenz der Karolinger*, Aken 1999 (2)
11. Hausmann, A. *Aachen zur Zeit der Römer* Der goldene Schnitt, Aken 2000 (2)
12. Hausmann, A. *Aachen im Mittelalter. Königlicher Stuhl und kaiserliche Stadt*, Aken 2001 (2)
13. Heather, P. *Invasion der Barbaren – Die Entstehung Europas im ersten Jahrtausend nach Christus*, Klett-Cotta 2011
14. Grimme, E.G. *Der Karlsschrein und der Marienschrein im Aachener Dom*
15. Hodges, A. *I t/m 9. De anatomie van het getal*, Diemen 2007
16. Illig, H. *Das Erfundene Mittelalter, Hat Karl der Große je gelebt* mit aktuellem Nachwort zur Taschenbuchausgabe, München 2000
17. Jungen, M. *Die Geschichte der Kaiserstadt Aachen von den Römern bis zur Neuzeit und vieles mehr* Aken 2001 (2)
18. C. Koreman, C. 'Tochten van Karel de Grote', in: *SEMafoor* 11-3 p. 22-26

19. Kramp, M. (red), *Krönungen. Könige in Aachen – Geschichte und Mythos, deel 1 en 2*, Mainz 2000
20. Maas, A.C. 'Graven naar Karolingers' in: *SEMafoor* 11-3 p. 30-31
21. G. Minkenbergh, G. *Gids door de Dom van Aken*, Aken 1999
22. Rass, W. *Dietrich von Bern und Karl der Grosse, deel 1*, Buchen 2000, deel 2 Buchen 2008
23. Rietbergen, P. *Karel de Grote. Vader van Europa?*, Amersfoort-Brugge 2009
24. Rynck, P. de *Het leven van Karel de Grote*, Amsterdam 1999